

Maurice Merleau-Ponty: Ο φιλόσοφος, ένα σώμα στον κόσμο

Του Παύλου Κόντου

«Ο φιλόσοφος, στο τέλος ενός στοχασμού που, ενώ αρχικά τον αποκόπτει από τον περίγυρο, τον κάνει να νιώσει καλύτερα τους δεσμούς αλήθειας που τον δένουν με τον κόσμο και με την ιστορία, δεν βρίσκει την άβυσσο του εαυτού του ή της απόλυτης γνώσης, βρίσκει την ανανεωμένη εικόνα του κόσμου, και τον ίδιο μέσα στην εικόνα, ανάμεσα στους άλλους». («Εγκώμιο της φιλοσοφίας», μετ. Κ. Καψαμπέλη, Εκκρεμές, Αθήνα, 2005, σ. 92)

Ο Μωρίς Μερλώ-Ποντύ μάς χαρίζει μια εκπληκτική περιγραφή του φιλοσόφου, απαγκιστρωμένη από τις πάγιες ψευδαισθήσεις (τις επαγγελματικές απάτες) που οδήγησαν τη φιλοσοφία στη σημερινή της ανυποληψία: από το ψευδο-δίλημμα εάν ο φιλόσοφος οφείλει να εργάζεται ως κοινωνικός αναμορφωτής ή εάν θα πρέπει να αναλώνεται σε ένα είδος ατομικής αποκάλυψης της αλήθειας. Η «ανανεωμένη εικόνα του κόσμου» δεν είναι εδώ ούτε μια πρόταση για κοινωνική πρόοδο ούτε μια πρωτότυπη προσωπική ματιά, αλλά απλώς η περιγραφή του τρόπου με τον οποίο ο άνθρωπος, ευρισκόμενος αναγκαστικά ανάμεσα στους άλλους, βιώνει άμεσα την πραγματικότητα. Μόνο που ο φιλόσοφος εξετάζει ό,τι για τον καθημερινό άνθρωπο παραμένει ανερώτητο: τις (οντολογικές) προϋποθέσεις που καθιστούν δυνατή αυτήν την άμεση σύλληψη του κόσμου. Πράγματι, όλη η έρευνα του Μερλώ-Ποντύ σκοπό έχει να υποδείξει τις περιοχές εκείνες της εμπειρίας που εξασφαλίζουν προνομιακή πρόσβαση στην πρωταρχική σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τον κόσμο.

Πώς θα περιγράψουμε την παραπάνω σχέση, δίχως να χρησιμοποιήσουμε την κλασική διχοτόμηση σε υποκείμενο και αντικείμενο; Αυτή η διχοτόμηση είναι προβληματική, στο μέτρο που υπονοεί ότι υφίστανται δύο οντότητες διαφορετικής υφής, η συνείδηση και τα πράγματα, και ότι η συνείδηση επιβάλλει τα δικά της σχήματα κατηγοριοποίησης στην πραγματικότητα. Πρόκειται για ένα μοντέλο που έχει χτιστεί στα πρότυπα της θετικής επιστημονικής γνώσης και το οποίο προϋποθέτει ότι κατανοούμε σωστά την πραγματικότητα όταν την εξετάζουμε άνωθεν, σαν να υπολογίζουμε τις μαθηματικές διαστάσεις ενός αντικειμένου.

Αυτό, ωστόσο, το μοντέλο παρά την αναμφισβήτητη νομιμότητά του δεν είναι σε θέση να περιγράψει την αδιαμεσολάβητη εμπειρία του κόσμου πριν αυτός γίνει αντικείμενο θεωρητικής εξέτασης. Μιλώντας για «εμπειρία», δεν εννοούμε κάτι το εσωτερικό, μια υπόθεση ιδιωτική που θα αποτελούσε αντικείμενο της ψυχολογίας. «Εμπειρία» είναι ο τρόπος με τον οποίο κατανοούμε τον κόσμο, έτσι όπως αυτός δίδεται στην κατ' αίσθηση αντίληψη ή στην άμεση επικοινωνία με τους άλλους, στην ιστορική του δομή ή ως αντικείμενο της ανθρώπινης έκφρασης. Αυτός ο κόσμος, ως σύστοιχο της ανθρώπινης συνείδησης, είναι πραγματικός και κοινός για όλους. Το μέγα ερώτημα είναι πώς θα προσεγγίσουμε τη σχέση μας με τον κόσμο εκ των έσω, πώς δηλαδή θα υπερβούμε το σχήμα υποκείμενο - αντικείμενο.

Για να επιτελέσουμε αυτήν την αναγκαία υπέρβαση, θα πρέπει να εντοπίσουμε ένα στοιχείο που φέρνει τη συνείδηση και τον κόσμο σε άμεση γειτονία, που τα ενώνει με μια ριζική συγγένεια. Ας μη θεωρηθεί ότι γλιστράμε εδώ σε ένα είδος μεταφυσικής που θα έκανε λόγο για κάποια κρυφή ενότητα του σύμπαντος κόσμου. Αυτό που επιζητούμε είναι να αποφύγουμε τη δογματική άποψη, σύμφωνα με την οποία η θέση

του ανθρώπου στον κόσμο οφείλεται στην υπεροχή που του παρέχει η νόησή του. Και τούτο επειδή ακριβώς η πρωτοκαθεδρία της νόησης οδηγεί αναπόφευκτα στο δίπολο συνείδηση - αντικείμενο.

Η δύναμη της σκέψης του Μερλώ-Ποντύ βρίσκεται στην επιμονή με την οποία έδειξε ότι το προνομιακό εκείνο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης που της επιτρέπει άμεση και πρωτογενή επαφή με τον κόσμο δεν είναι άλλο από το σώμα. Γιατί; Διότι το σώμα υφίσταται υπό μια διπλή συνθήκη: δεν είναι μόνο φορέας της δυνατότητας να βλέπω ή να αγγίζω τα πράγματα, αλλά είναι αυτό το ίδιο ορατό και προσφέρεται στην αφή. Τη στιγμή που αγγίζω το ένα χέρι μου με το άλλο, συνειδητοποιώ ότι αυτό το χέρι είναι ταυτόχρονα «σάρκα», δηλαδή φορέας της αντίληψης, και «πράγμα», δηλαδή αντικείμενο της αντίληψης. Δεν είναι μόνο λόγος (συνείδηση) ή μόνο πράγμα, είναι και τα δύο ταυτόχρονα.

Αυτός ο αντικατοπτρισμός επαναλαμβάνεται στο σύνολο της άμεσης σύλληψης του κόσμου γύρω μου: «δεν θα υπήρχε για μένα χώρος, εάν δεν είχα σώμα»! Οχι, δεν πρόκειται για φιλοσοφικό ευφυολόγημα, αλλά για μια κυριολεκτική περιγραφή της άμεσης επαφής με τον κόσμο: τα πράγματα δεν είναι εκεί έτοιμα, ενταγμένα σε μια μαθηματική προοπτική, περιμένοντας απλώς να πέσει επάνω τους η προσοχή μας. Δεν υπάρχουν «καθαρά πράγματα». Ο τρόπος με τον οποίο δίνονται τα πράγματα στην ανθρώπινη εμπειρία προϋποθέτει ότι ο κόσμος έχει ήδη συντεταγμένες και ότι αυτές δεν είναι προϊόντα μιας εκ των υστέρων επεξεργασίας της νόησης, αλλά καθορίζονται από τη φύση του ανθρώπινου σώματος: το σώμα το δικό μου και των άλλων ορίζει το «εδώ» και το «εκεί» (που προηγείται κάθε μαθηματικού χώρου), διανοίγει κάθε φορά τον «ορίζοντα» μέσα στον οποίο δύναται να κινηθεί, αναδεικνύοντας έτσι τις κρυφές όψεις των πραγμάτων (πριν αυτά ταυτοποιηθούν σε παγιωμένα αντικείμενα). Και, προφανώς, το σώμα δεν αποτελεί καθαρή αυθορμησία, αλλά ακολουθεί τις ενδείξεις και τις παραπομπές που τα ίδια τα πράγματα υποβάλλουν, μαθαίνει να καθοδηγείται από αυτά, να εξοικειώνεται με το «στυλ» τους. Δεν υπάρχει κανένα θεμέλιο της πραγματικότητας ή της εμπειρίας (δηλαδή, τελικά, της γνώσης) πίσω από αυτή τη «συμβίωση» του σώματος με τα πράγματα.

Το σώμα συνιστά μέρος του κόσμου και άξονα της εμφάνισης του κόσμου, το αρχιμήδειο σημείο από όπου μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις βαθμίδες διαμόρφωσης των επιτευγμάτων της συνείδησης. Η φιλοσοφία είναι σε θέση να φανερώσει αυτή την κομβική λειτουργία του σώματος. [Αλλά δεν είναι η μόνη. Το ίδιο μπορεί και η ζωγραφική, στο μέτρο που ο πίνακας παρουσιάζει ένα «ίχνος» για το πώς τα πράγματα διατυπώνονται στις αισθήσεις (στο σώμα) του ζωγράφου]. Και, στην ίδια προοπτική, ο φιλόσοφος μπορεί να κατανοήσει τη λειτουργία της γλώσσας (απαλλαγμένος από την αξίωση να εγκαθιδρύσει ένα καθολικό σύστημα σημαινόντων) ή τη συνθήκη της ιστορικότητας (απαλλαγμένος από την αξίωση να βρει κάτι παραπάνω από ιστορικά ενδεχόμενα).

Σε κάθε περίπτωση, η τελεσφόρος έκβαση του φιλοσοφικού εγχειρήματος εξαρτάται από έναν όρο: τη συνειδητοποίηση του ότι ο κόσμος της εμπειρίας δεν μπορεί παρά να είναι ένας «κόσμος μαπαρόκ» (δηλαδή, ένας κόσμος χωρίς σαφείς οριοθετήσεις), φορέας ενός νοήματος εν τη γενέσει του, το οποίο καλούμαστε να εκφράσουμε αλλά όχι να παράγουμε. Και τότε η επανασύνδεση της φιλοσοφίας με τον κόσμο (φυσικό και κοινωνικό) θα έχει επιτευχθεί.

Από την Αντίσταση στο Κολέγιο της Γαλλίας

Ο Μερλώ-Ποντύ γεννήθηκε το 1908. Ορφανός από πατέρα από το 1913, εισήχθη στην Ecole Normale Suprieure το 1926 για να σπουδάσει φιλοσοφία. Εκεί θα πρωτογνωρίσει και τον Σαρτρ. Κατά τα χρόνια των σπουδών του είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει τα μαθήματα του ίδιου του Χούσερλ στο Παρίσι (1929), τα οποία τον επηρέασαν τόσο ώστε, αργότερα, να επισκεφθεί για μεγάλο διάστημα τα αρχεία του Χούσερλ στη Louvain του Βελγίου για να μελετήσει τα χειρόγραφα του Γερμανού φαινομενολόγου. Σημαντική ήταν, ταυτόχρονα, η επιρροή που του άσκησαν τα μαθήματα του Αλεξάντρ Κοζέβ, που παρουσίαζε τότε, με μεγάλη απήχηση στον πνευματικό κόσμο της Γαλλίας, μια εγελιανή ερμηνεία του Μαρξ.

Τον πιο σημαντικό ρόλο στη ζωή του φαίνεται ότι διαδραμάτισε ο Σαρτρ. Από τη μια, στην Κατοχή, βρέθηκαν συναγωνιστές σε αντιστασιακές οργανώσεις. Από την άλλη, αποφάσισαν να εκδώσουν μαζί ένα περιοδικό φιλοσοφίας και πολιτικής κριτικής: "Les Temps Modernes". Η σχέση τους θα δοκιμαστεί πολλές φορές με αφορμή την έκδοση αυτή και με αιτία την πολιτική ουδετερότητα του Μερλώ-Ποντί, την άρνησή του να συμπαραταχθεί με το κομμουνιστικό κόμμα και την όλο και αυξανόμενη διάθεσή του να ασκεί κριτική στο κόμμα, ιδίως μετά τον πόλεμο της Κορέας (1950). Τελικά, ο Μερλώ-Ποντύ θα παραιτηθεί από το περιοδικό και οι σχέσεις των δύο διανοητών θα παγώσουν. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η θετική υποδοχή του έργου του Μερλώ-Ποντύ στη Γαλλία οφείλεται εν μέρει στη γειτονία του προς εκείνο του Σαρτρ, το οποίο ασκούσε τότε τεράστια επιρροή.

Μέχρι το 1944, ο Μερλώ-Ποντύ δίδασκε σε λύκεια, τελευταία δε στο Lyce Condorcet, όπου διαδέχθηκε τον Σαρτρ. Μετά το 1945 και την έκδοση του βιβλίου του "Φαινομενολογία της αντίληψης", εξελέγη σε πανεπιστημιακή έδρα και, το 1952, στην περίφημη έδρα του Collge de France, την οποία κατείχε προηγουμένως ο Μπερζόν. Πέθανε ξαφνικά το 1961.

Το έργο του Μωρίς Μερλώ-Ποντύ (1908-1961) εγγράφεται στη φαινομενολογική παράδοση. Η πρωτοτυπία και η σημασία του οφείλονται στη διαύγεια με την οποία εντόπισε ορισμένες αναξιοποίητες συλλήψεις των «δασκάλων» του, του Χούσερλ και του Χάιντεγκερ. Τα σημαντικότερα έργα του είναι: "Phénoménologie de la perception" ("Φαινομενολογία της αντίληψης"), 1945, "Le visible et l'invisible" ("Το ορατό και το μη-ορατό"), 1964, "L'œil et l'esprit" ("Το μάτι και το πνεύμα"), 1964.

(Πηγή: <http://www.kathimerini.gr> - 05/03/2006)